

Олександр Штика

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РОЗЛОМ ЯК ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті здійснено спробу визначити місце і роль України в сучасній євроатлантичній політиці.

Ключові слова: геополітика, цивілізація, християнство, держава.

Shtyka O. Geopolitical rift as a challenge of Ukrainian statehood.
The article tries to detect the place and role of Ukraine in modern Euro-Atlantic politics.

Keywords: geopolitics, civilization, Christianity, state.

Сьогодні, за умов, коли Україна в котре в своїй історії стоїть на роздоріжжі і знову змушена вибирати поміж Сходом і Заходом, принципової ваги набуває питання про те – де ж все-таки вона повинна бути, в якій системі цивілізаційних і геополітичних координат її природне місцезнаходження? Особливо, якщо при цьому враховувати думку провідних фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України про те, що «Головна проблема сучасної України – внутрішній територіальний

розкол. Україна – територіально нестабільна держава, і питання про її можливий розпад реально стоїть на порядку денному» [1, с. 107].

Оскільки зазначене питання простою не відрізняється, то й відповідь на нього не може бути для всіх однозначно прийнятною. Певною мірою вона може бути лише приводом для подальшого дискурсу.

Тож яке місце має посісти Україна у світовому співтоваристві? У пошуках відповіді на це питання необхідно ознайомитися з надто важливими з цього приводу думками професора Гарвардського університету С. Гантінгтона, які він виклав у своїй знаменитій праці «Зіткнення цивілізацій». Як на наш погляд, то це цілком буде доречно, оскільки у сучасній євроатлантичній політичній думці це питання уже давно визначено. Тож, мабуть, є сенс і нам з ним ознайомитися.

«Я вважаю, – пише він, – що у світі, який народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, які розділяють людство, і переважаючі джерела конфліктів будуть визначатися культурою». При цьому «...найбільш значимі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, які належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [8].

Також С. Гантінгтон висловлює переконання, що «зараз значно доцільніше групувати країни, ґрунтуючись не на політичних чи економічних системах, не за рівнем економічного розвитку, а виходячи з культури і цивілізаційних критеріїв» [8].

Але, що являє собою цивілізація? На думку С. Гантінгтона, її доцільно визначати як «...культурну спільність найвищого рангу, як найвищий рівень культурної ідентичності людей», що «...визначається наявністю спільних рис об'єктивного порядку, таких як мова, історія, релігія, традиції, інститути, – а також суб'єктивною самоідентифікацією людей». З погляду геополітики, надзвичайно важливим є те, що: «культурна самоідентифікація людей може змінюватися, внаслідок чого змінюється склад і кордони тієї чи іншої цивілізації» [8].

Таким чином, цивілізації – це ті людські спільноти, які «...неподібні за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і, що

найважливіше, – релігією. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на стосунки між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і жінкою... Ці відмінності склалися століттями. Вони не зникли у споглядальному майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними ідеологіями і політичними режимами» [8].

Тож релігія є тією найстійкішою і найважливішою субстанцією, що лежить в основі цивілізації і визначає самоідентифікацію людей. І саме тому вона розділяє їх більш різко, аніж етнічна належність. Як пише С. Гантінгтон: «Людина може бути напівфранцузом і напіварабом, і навіть громадянином обох цих країн. Набагато складніше бути напівкатоликом інапівмусульманином» [8].

Тому й не дивно, що ідентичність у подальшому на рівні цивілізацій буде виступати надзвичайно важливим фактором у процесі формування нового світового порядку, який стане народженням взаємовідносин поміж цивілізаціями.

І приклад тому – події, які сталися у світі після самоліквідації Радянського Союзу. «Холодна війна закінчилася зі зникненням «залізної завіси». Але як тільки був ліквідований ідеологічний розділ Європи, знову відродилось її розмежування на західне християнство, з одного боку, та православ'я – з іншого, «можливо, – припускає С. Гантінгтон, – що найбільш важливою розділювальною лінією в Європі є... східний кордон західного християнства, що утворився до 1500 р.» [8].

Історично так склалося, що цей східний кордон зачепив сучасну Україну, розділивши її територію на два цивілізаційні табори – на західноєвропейське християнство і православ'я.

Як вбачає С. Гантінгтон, причиною тому стало те, що «свого часу Давня Русь віддала перевагу візантійській Церкві перед римською, оскільки вона була ближчою до первісних уявлень слов'ян про світ і людиною, ніж католицизм з його церковною ієрархією і регламентаціями, з його богослужінням незрозумілою латинською мовою. Уже з тих пір на Русі встановилася неприязнь до «латинян», яка пройшла через усю нашу історію. Зазначимо, що неприязнь була взаємною. І ґрунтувалася вона не на економічних чи класових суперечностях, а на відмінностях цивілізацій. І неподібності духовних світів, зокрема» [5].

Такої самої концепції дотримувався всесвітньо відомий російський вчений Л. Гумільов.

Він звертав увагу на те, що «в часи, які передували хрещенню Русі, зростали грізні ознаки майбутнього розколу у досі єдиному християнському світі. І тут в основі ідеологічних суперечок також лежали природні об'єктивні процеси етногенезу, західноєвропейська суперетнічна цілісність, яка перебувала в фазі пасіонарного підйому, відчувала свою відмінність від інших суперетносів дуже гостро і наряджала її в ризи церковної зверхності, називаючи «християнським світом» тільки собі подібних. Борьба між православ'ям і католицизмом почала переходити зі сфери теологічних розбіжностей в царину політики.

Германський імператор Оттон II на імперському сеймі 983 р. в Вероні добився рішення про війну проти «греків і сарацин». Таке зрівняння православних християн з мусульманами уже не дозволяло говорити про єдність церкви Христа, робило цілком реальною загрозу католицького натиску на Схід, у тому числі і на Русь. На Русі це розуміли дуже добре...» [6, с. 88–89].

Що ж стосується інших причин вибору Руссю православної віри, то і тут думки С. Гантінгтона і Л. Гумільова збігаються. «Важливим виявилось те, що православ'я не проповідувало ідеї наперед визначення. І тому відповідальність за гріх, які коїлися з власної волі, лягали на грішника. Це було зрозумілим і прийнятним для язичників. Прийняття християнських норм моралі не було психологічним насиллям для новонавернених, які привикли до елементарного протиставлення Добра і Зла» [6, с. 92].

Добре відомо, що кожна держава в процесі свого становлення, а потім і розвитку завжди спирається на особисто їй притаманний цивілізаційний фундамент, що в підсумку і робить її особливою та неповторною в оточуючому світі. Що стосується України, то вона, будучи однією зі спадкоємиць Київської Русі, свою духовну основу завжди пов'язувала з фактом прийняття князем Володимиром християнської віри східного греко-візантійського обряду – віри православної. Саме вона в подальшому, у всі наступні віки, буде формувати менталітет руського народу, який, зрештою, і буде визначати його ідентичність. І що було характерно для давньоруського

етносу, так це те, що вже «...на початках своєї християнської і державної цивілізації на Русі формується розуміння «руського народу» не стільки як етнічно однорідної спільноти, а складається враження про «церковну національність», про «християнську землю», про православну єдність, скріплену і одухотвореним ідеалом віри, і обіцянням християнського благочестя як вищого устремління мирського існування» [4, с. 22]. Тож практично з самого початку «...свого державно-національного заснування Русь творилася не на етнічних принципах, а на основі духовної спільноти. І до самого кінця свого історичного існування бути «руським» у монархічній Росії означало бути православним» [4, с. 21].

Таким чином, саме візантійсько-православна віра стала тим домінуючим фактором, який спричинився до процесу формування руської народно-національної ідеї, яка нині охоплює своєю духовністю весь руський православний простір. Завдяки цьому ми сьогодні маємо специфічно-унікальну, східнослов'янську, православну цивілізацію, яка є духовно-історичною і культурно-політичною основою єдиного етнічно спорідненого руського народу, але штучно розділеного через певні історичні, політичні і соціально-економічні обставини на українців (малоросів), росіян (великоросів) і білоросів.

Але це зовсім не означає, що вони згубили чи-то відмовилися від свого духовно-православного коріння, від своїх традицій та звичаїв. Для всіх їх, як би кому того не хотілося, Київ був і є матір'ю міст руських.

Надійним охоронцем руської духовно-історичної традиції, як і раніше, сьогодні залишається Руська православна Церква.

«Київська хрещальна купіль навіки зв'язала спільною історичною долею єдинокровні народи Росії, України і Білорусії. Ця поворотна подія на століття визначила національну ідентичність східних слов'ян, задавши вектор їхньому духовно-моральному і культурному розвитку», – мовиться в Патріаршому посланні духовенству та мирянам Руської православної церкви. Звернув увагу Патріарх Кирил і на те, що «в духовно-історичному і релігійно-культурному розумінні... всі ми спадкоємці дніпровської Йорданії є, незважаючи на земні кордони, які нас розділяють, громадянами єдиної духовної Батьківщини – Святої Русі.

Для наших країн Православ'я стало тією міцною силою, яка вплинула на формування національного характеру, моральних рис і психологічного складу народів Історичної Русі. Воно також сприяло створенню державності східних слов'ян, розвитку самобутньої культури і самого устрою життя» [7].

Особлива роль у цьому духовному співжитті руського народу відводиться Україні. Справа в тім, що в 1596 р. духовний простір руського народу зазнав суттєвих змін. Під патронатом Польщі у Бресті була прийнята Унія, яка брутально-фізичним способом змінила його цивілізаційну ідентичність. Від цього часу його духовними цінностями стають переважно цінності католицької та греко-католицької (уніатської) церков. Тож відтепер східний кордон західноєвропейської цивілізації проходить Україною, відокремлюючи уніатський Захід від православного Сходу. Так Україна опинилася в духовному і геополітичному розломі. З цього часу питання єдності народу набуло особливої гостроти. В різні періоди її історії воно то загострювалося, то затихало.

Волею долі духовне тіло України було розчакнуте, і вона опинилася у двох цивілізаціях. Стан геополітичної невизначеності набув ознак «іманентної сталості». Із могутнього суб'єкта світової політики за часів Ярослава Мудрого Київ перетворився на її об'єкт. Ним грали і ділили поміж собою Захід і Схід. Сам же Київ випрацював для себе політику стратегічного «прихилання» до більш сильного суб'єкта цивілізації, часто зраджуючи при цьому більш духовно близького, але на той час менш потужного.

Як на думку провідного американського політика і політолога З. Бжезінського, Україна, з точки зору геополітики, перебуває в дестабілізаційній зоні. Вона належить до території, яка не має єдиної геополітичної ідентичності, і тому з певних як суб'єктивних, так і об'єктивних причин вагається між основними геополітичними ідентичностями. – Моря чи Суходолу (Заходу чи Сходу). «Специфіка політичної стратегії країн, які належать до цієї території, зазвичай полягає в тому, щоб вміло балансувати і використовувати у власних цілях протиріччя та антагоністичні позиції двох інших геополітичних полюсів» [2]. А саме: західноєвропейського, тобто католицько-уніатського, та православного – греко-візантійського. Але чи спроможна Україна це зробити за умови, коли

одна частина її громадян прагне, щоб вона зробила європейський вибір, а інша – євразійський.

Тож сьогодні це питання все ще залишається відкритим, а майбутнє країни – геополітично невизнаним. Щоправда, події грудня 2013 – та березня 2014 р. внесли суттєві зміни в бачення Україною свого європейського майбутнього. Після певних коливань правляча політична еліта України голосом новопризначеного Прем'єр-міністра А. Яценюка проголосила: «Україна – це Європа... Наше європейське майбутнє знову в наших руках» [9, с. 2].

Тож можна стверджувати, що відтепер Україна дійсно буде свідомо прагнути посісти те місце і відігравати ту роль, яку їй відвів один із провідних євроатлантичних архітекторів і модераторів нового світового порядку Збігнев Бжезінський.

Відповідно до його поглядів – головне завдання східноєвропейської геополітики має полягати в тому, щоб змусити Росію стати такою, якою її хотів би бачити євроатлантичний Захід. Тож потрібно буде зробити все, щоб не дати Росії можливості піднятися з колін і знову набути статусу наддержави і тим самим створити реальну конкуренцію євроатлантичному співтовариству. Вона, з погляду інтересів Заходу, має стати податливою і поступливою. Їй потрібно буде «зректися імперського минулого» і погодитися на ту роль, яку їй відводить Захід в архітектурі нового світового порядку.

Росія не повинна стати рівнею для сильних світу цього. «Для Америки Росія занадто слабка, щоб бути партнером, але все ще занадто сильна, щоб бути просто об'єктом впливу. Більш ймовірно, що вона стане проблемою, якщо Америка не створить оточення, яке допомагатиме переконати росіян, що найкращим вибором для їхньої країни є дедалі органічніший зв'язок із трансатлантичною Європою» [7, с. 118].

Відповідно до вирішення цього завдання Захід повинен бути свідомим того, що «політична й економічна стабілізація нових постсовєтських держав – основний чинник, що зробить неunikненим історичне самовизначення Росії. Тому підтримка нових постсовєтських держав – задля геополітичного плюралізму у просторі колишньої совєтської імперії – має бути невід'ємною частиною політики, мета якої змусити Росію недвозначно здійснити її європейський вибір» [3, с. 120–121].

Особливу роль у системі цього примусового духовно-політичного тиску на Росію має відіграти Україна. Але спершу Заходу буде потрібно зробити все можливе, щоб остаточно вилучити її із духовної сфери східнослов'янської православної цивілізації, допомогти їй самій зректися своєї традиційно- православної ідентичності, а значить, і остаточно вийти з-під впливу Москви. Згодом заради виконання цієї почесної для інтересів західноєвропейської цивілізації місії Україні самій буде дозволено стати невід'ємною складовою частиною євроатлантичного співтовариства.

Загалом, усе це змусить, врешті-решт, і саму Росію зректися своєї минулої величі, свого історичного минулого та теж змінити свою східно-словянську православну ідентичність. І тоді за все це вона теж, як і Україна, набуде визнання та поваги західноєвропейської християнської цивілізації, оскільки дійсно стане, в її розумінні, демократичною країною [3, с. 51].

Але для досягнення цієї мети потрібно буде ще й змусити Росію, щоб вона «недвозначно прийняла самостійне існування України... та її особливу ідентичність» [3, с. 119], в основі якої, як ми уже зазначили, повинні бути переважно духовні цінності католицької та уніатської церков. Сприяти цьому духовному наступі на московське православ'я, яке є духовною основою східно-словянської цивілізації, має самопроголошена церква Київського патріархату. Разом вони повинні зсунути конфесійний кордон західного християнства якомога далі на Схід і, таким чином, розширити духовний простір євроатлантичної цивілізації. Тож за таких умов відновлення російської могутності для чільників Кремля залишиться нездійсненою мрією. Понад те, сам факт існування незалежної України буде змушувати Росію під тиском своїх демографічних проблем та загроз зі Сходу не тільки політично схилитися до європейського вибору, а й економічно стати більш лояльною в питанні допуску західних економік до своїх природних ресурсів. «Ключовий пункт, про який треба пам'ятати, – це те, що Росія не може існувати в Європі без України... тоді як Україна може бути в Європі без Росії...» [3, с. 122]. Тож за таких умов, на думку З. Бжезінського, «Україна, новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю. Тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестає бути євразійською імперією. Росія без України все

ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азіатською імперською державою. ...Проте, якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також з виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою» [3, с. 46]. Зрозуміло, що ні за жодних обставин євроатлантична спільнота допустити цього не повинна. Вона має робити все можливе, щоб твердо і послідовно у відносинах з Росією руйнувати ті «... геополітичні підвалини, які могли б, принаймні у теорії, дозволити Росії сподіватися на здобуття у світовій політиці статусу сили номер два, який належав Совєтському Союзові» [3, с. 9]. І великі сподівання в цьому вона покладає на Україну.

Саме в цьому і має полягати геополітична місія України як максимально активного суб'єкта східноєвропейської політики. Віднині захист і реалізація інтересів євроатлантичного співтовариства та послаблення міцності Росії як основного носія східноєвропейської православної цивілізації мають стати її основним геополітичним завданням. Але якою мірою все це буде відповідати справжнім потребам народу, викладеним у «Декларації про державний суверенітет України», заради здійснення яких наш народ і підтримав ідею виходу України із лона Радянського Союзу? Принагідно згадаємо, що основним мотивом такого рішення для народу стала потреба у покращенні рівня і якості життя. А чого була варта заява Л.Кравчука про те, що українська незалежність не буде мати сенсу, якщо український народ не буде жити краще, ніж народ російський? Громадяни повірили в це і практично одноставно підтримали ідею на право України бути вільною і заможною країною.

Але тепер відповідь на це питання повинна дати нова правляча еліта України. Тож останнє слово, безумовно, за нею, звичайно, якщо вона дослухається до думки всього українського народу, а не тільки до якоїсь окремої його частини.

І це буде цілком слушно, оскільки, окрім уніатської України, є ще і Україна східно-православна. І її геополітичні погляди спрямовані зовсім в іншій бік світу, в бік Росії. Численні заяви провідних чільників нинішньої української влади про те, що ми йдемо в Європу і що це наш єдино правильний шлях, історія України уже знала. Варто згадати правління спадкоємця Богдана Хмельницького

Гетьмана Виговського. Як відомо, він досить успішно проводив антимосковську політику і зумів відірвати Україну від Росії та повернути її до Європи, підпорядкувавши Польщі. Але ж невдовзі це призвело до Чорної Ради, а потім і до калейдоскопу подій, відомих як «Руїна». Тож нині не хотілося б, щоб подібні часи торкнулися України знову. І в цьому разі неможливо не погодитися з висновком експертів-політологів України про те, що наша «Країна зависла у просторі і часі» [1, с.113]. А це означає, що вона зависла над прірвою, і сьогодні їй вкрай потрібні лідери, які б не дали їй упасти і розсипатися шматками на «Великій шахівниці» Бжезінського за цивілізаційною ознакою.

1. Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополісності. Аналітична доповідь. Михальченко М. І., Шайгородський Ю. Ж., Шевченко О. К. та ін. [за ред. М. І. Михальченка]. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2012. – 116 с.

2. Бжезінський З. Україна і східноєвропейська зона нестабільності/ З. Бжезінський// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/13/6985430/view_print/

3. Бжезінський З. Велика шахівниця/З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея. – НВ,2000. – 236 с.

4. Боханов А. Русская идея от Владимира Святого до наших дней / А. Боханов. – М.: Віче, 2005. – 393 с.

5. Цит. за: Ветров С. Над пропастью в украинской р(Л)жи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vybor.ua/article/Mirovozznenie/nad-propastyu-v-ukrainskoj-r-1>

6. Гумилев Л. Н. От Руси до России / Л. Н. Гумилев. – М. : АСТ. Хранитель, 2006. – 559 с.

7. Послание Патриарха Московского и всея Руси Кирилла архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви по случаю государственного празднования Дня Крещения Руси. 24 июля 2011г. [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/1577053.html>

8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – №1. – С. 33–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/100/s00/z0000648/index.shtml>

9. Яценюк А. Украина – это Европа / А. Яценюк // Пенсионный курьер. – 2014. – 21–27 марта. – С. 2